

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.35>**Дмитро Стрілко,**

викладач кафедри правознавства та фінансів

Полтавського інституту економіки і права

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті проаналізовано зміст правового нігілізму як однієї з поширених форм деформації правосвідомості. Розглянуто історичні коріння та основні причини поширення правового нігілізму як соціально негативного явища. Звернено увагу на розвиток правового нігілізму та його існування в Російській імперії, а також у СРСР. Зазначено, що після розпаду Радянського Союзу явища правового нігілізму не зникли, а навпаки, навіть поширилися. Окреслено форми прояву правового нігілізму як антипода правової культури і деформації правосвідомості у сучасному українському суспільстві. Наведено характеристику основних рис сучасного правового нігілізму. Зазначено, що слід відрізнити правовий нігілізм від критики права й правового негативізму не лише за сутністю, але й за наслідками. Висловлено переконання, що не є нігілізмом боротьба з антинародним тоталітарним режимом, нехтуванням свободами і правами людей. Наголошено на тому, що правовий нігілізм присутній на всіх рівнях правосвідомості (повсякденної, професійної, наукової). Обгрунтовано ідею, що в процесі становлення й розвитку основ громадянського суспільства і правової держави правовий нігілізм продовжує проявляти свій потенціал, чим гальмує прогресивні правові перетворення. Запропоновано основні шляхи подолання правового нігілізму в українському суспільстві на сучасному етапі формування в Україні соціальної правової держави. Серед способів подолання правового нігілізму названо такі: пропаганда правосвідомості; підвищення рівня культури населення (не тільки загальної, але й правової); вдосконалення чинного законодавства; попередження правопорушень; правове виховання; масова правова просвіта; зміцнення державної дисципліни, правопорядку і законності; забезпечення свобод і прав людини; шанобливе ставлення до особистості людини; правові реформи; підготовка висококваліфікованих юристів. Зроблено висновок, що повністю подолати правовий нігілізм неможливо, але можна мінімізувати його рівень шляхом вжиття низки комплексних заходів, консолідації суспільства, забезпечення принципу верховенства права, здійснення правового виховання громадян щодо патріотизму та відповідальності за свою країну.

Ключові слова: правосвідомість, деформація, правовий нігілізм, правовий ідеалізм, право, закон, держава, правова культура.

Постановка проблеми. В Конституції нашої країни закріплено положення, за яким Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною і правовою державою. Це означає, що в такій державі основну роль покликано відігравати право, закон, порядок, повага до прав і свобод людини та громадянина, які визнаються найвищою соціальною цінністю. Їх захист та гарантування є обов'язком держави. Однак практичному втіленню цих та інших гуманістичних ідей, проголошених Конституцією, перешкоджають різноманітні негативні фактори, серед яких слід назвати правовий нігілізм. За даними соціологічних досліджень, він є поширеним не лише у свідомості населення, але й серед державних посадовців, що є несутісним з розбудовою та існуванням правової держави. Саме його вплив, зрештою, здатний загальмувати проведення демократичних реформ в Україні.

Проблему правового нігілізму як негативного явища досліджували у своїх роботах А.М. Шульга, С.С. Алексєєв, М.І. Матюзов, В.А. Туманов, О.В. Дручек, М.В. Цвік, А.І. Луцький та інші науковці. Основа теоретичного знання з цієї тематики була сформульована вищезгаданими вченими, проте наявних напрацювань ще недостатньо для вирішення практичних проблем у цій сфері, оскільки у зв'язку з динамічністю та змінами у суспільстві потрібно розширити шляхи подолання правового нігілізму на етапі розвитку сучасної української держави.

Метою статті є аналіз сутності правового нігілізму як одного з поширених видів деформації соціальної правосвідомості. Для досягнення мети автором були поставлені такі завдання:

– розкрити зміст поняття «правовий нігілізм»;

– виокремити причини виникнення та поширення правового нігілізму;

– визначити основні напрями подолання цього явища в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу. Загалом нігілізм (від лат. «*nihil*» – «ніщо») – це заперечення усталених суспільних норм, ідеалів, принципів, законів, авторитетів, традицій тощо [11, с. 425]. Він може бути моральним, естетичним, релігійним, політичним, правовим тощо залежно від тієї сфери, про яку йдеться. Розглядаючи кожну з цих сфер окремо, можемо побачити, наскільки нігілізм у кожній з них різниться за причинами виникнення, наслідками, формою прояву.

О.В. Дручек визначає правовий нігілізм як свідомо-вольове заперечення чинного права активною або пасивною поведінкою конкретних осіб чи окремих суспільних груп, що ускладнює чи унеможлиблює правове регулювання й призводить до руйнування держави та занепаду суспільства [3, с. 18]. На думку В.І. Червоноюка, правовий нігілізм – це сформоване в суспільній свідомості чи психіці окремої людини негативне ставлення до права, яке виявляється в запереченні його соціальної цінності [12, с. 129]. На наш погляд, правовий нігілізм – це деформований стан правосвідомості особи, групи, суспільства, який характеризується свідомим ігноруванням вимог закону та запереченням цінності права.

Слід відрізнити правовий нігілізм від критики права й правового негативізму. Критика спрямована на заперечення «дефектних» норм, консервативних правових звичок, негативних правових стереотипів, недосконалих юридичних інститутів, тоді як правовий нігілізм – це незгода з прогресивними ідеями, ідеалами, цінностями в правовій сфері [7, с. 17]. Відмінність вбачається в їх результатах (наслідках). Якщо правовий нігілізм підриває правові підвалини суспільства, є гальмом прогресивного правового розвитку, то конструктивна критика є умовою вдосконалення правової системи, фактором соціально-правового прогресу. Щоб критика, перш за все від юристів, не перетворилась на свою протилежність, а саме безпідставне заперечення, вона має бути компетентною, конструктивною і конкретною. Правовий нігілізм пов'язаний із запереченням соціальної цінності права як такої, а за правового негативізму правопорушник усвідомлює цінність правового регулювання, але його особисті інтереси нині розходяться із суспільними [3, с. 67].

Також не є нігілізмом боротьба з антинародним тоталітарним режимом, нехтуванням свободами і правами людей. Коли

нігілізм перетворюється на природне заперечення реакційного, консервативного і старого, він перестає бути нігілізмом у його власному розумінні. Наприклад, як прогресивну діяльність оцінює історія діяльність революціонерів Є.М. Коновальця, П.Ф. Болбочана, М.І. Міхновського та інших, хто виступав проти соціального гноблення, самодержавства.

Правовий нігілізм присутній на всіх рівнях правосвідомості. На рівні повсякденної правосвідомості правовий нігілізм виражають такі поширені думки-прислів'я: «Закон – дишло, куди повернув, туди й вийшло», «Закон, що стовп: не перескочити, але обійти можна», «Що нам закони, коли судді знайомі», «Суддя, що тесляр: що забажає, те й вирубне», «Коли гроші говорять, правда мовчить». На рівні наукової правосвідомості правовий нігілізм виражають такі вчення, як анархізм, лівий радикалізм (П. Прудон, М. Бакунін, М. Штірнер). На рівні професійної правосвідомості правовий нігілізм виражають різні стереотипи мислення юристів-практиків, котрі не мають нічого спільного з принципом законності, що є основою діяльності посадової, службової особи. Наприклад, вважається, що «зі злочинністю можна боротися злочинними методами», «була б людина, а стаття для неї знайдеться» [13, с. 34].

Відзначимо, що правовий нігілізм має різний ступінь інтенсивності, тому прийнято розрізнити дві його форми, а саме активну й пасивну. Активна форма нігілізму характеризується свідомо ворожим ставленням до права і законів, а також пропагандою свого світогляду (анархізмом). Пасивній формі притаманне байдуже ставлення до права, а також недооцінка його значення і ролі [10, с. 23].

Витоки правового нігілізму сягають в історичне минуле України, коли багаточисельними порушеннями прав людини в Російській імперії та СРСР сформувалося зневажливе ставлення до права як виразника інтересів тільки владних структур, яке покликане було виконувати лише каральні функції. Виникненню та розвитку нігілістичних поглядів у дореволюційний період сприяла також суспільно-політична думка. В особі слов'янофілів, народників, анархістів культивувалась ідея шкідливості, непотрібності правових норм та необхідності їх заміни моральними регуляторами поведінки. У післяреволюційний період існував комуністичний нігілізм, який на теоретичному (ідеологічному) рівні закріплював зневажливе ставлення до права, проголошуючи його тимчасовим явищем, а владу пролетаріату – необмеженою законом [5, с. 426].

Під впливом зазначених історичних факторів, зокрема радянського періоду, однією з рис української ментальності стала неповага до права, специфічна «дефектна» правосвідомість. Її основними властивостями стали отожднення права із законом, в якому цінується не правовий зміст, а владно-державницька природа, сприйняття права як заборони, а не можливості, а також невіра в його силу як ефективного інструменту захисту інтересів людини.

Після розпаду Радянського Союзу явища правового нігілізму не зникли, а навпаки, навіть поширилися. Водночас змінились передумови, причини зневажливого ставлення до закону в Україні. Серед найпоширеніших сучасних джерел цього явища, можна виокремити такі.

1) Правовий ідеалізм. Переоцінка об'єктивних можливостей права, його ролі у вирішенні найскладніших проблем суспільства є приводом у розчаруванні в ньому [8, с. 12]. Законодавець, окрилений правовим ідеалізмом, може здійснювати надмірне правове регулювання, що нерідко приводить до утворення надлишкового масиву нормативно-правових актів, частина яких може суперечити один одному, а частина – взагалі бути непридатною в практичних умовах. Зрештою, відбувається дискредитація права і втрата віри в нього.

Правовий ідеалізм супроводжує людську цивілізацію практично на всьому шляху її розвитку. Ще Платон наївно вважав, що побудувати ідеальну державу можливо за умови прийняття лише ідеальних законів. В епоху Просвітництва вважали достатнім прийняття нових законів за знищення старих, щоб царство розуму було досягнуто. Інерція правового ідеалізму була продовжена і навіть певною мірою посилена форсованими, але безсистемними планами «перебудови» країни в другій половині 80-х років. Одним із прикладів юридичного ідеалізму і крайнього суб'єктивізму може слугувати так зване антиалкогольне законодавство.

На жаль, ще й сьогодні достатньо людей і навіть політиків помилково покладають на закон занадто великі надії щодо перебудови нашого суспільства.

2) Низький рівень культури правозастосування. Судова й слідча практика дає численні приклади порушень, котрі свідчать не стільки про незнання закону слідчими, прокурорами, судьями, скільки про неповагу до нього, про впевненість у безкарності, байдужості до долі людини.

3) Недоліки законодавчої техніки. Правові колізії, незрозумілість термінів та професійна стилістика текстів законодавства

ускладнюють сам процес їх застосування, що приводить до збільшення кількості непорозумінь між населенням та суб'єктами правозастосування, дискредитації права загалом.

4) Політичний радикалізм та популізм як прояви політичної кризи. Прихильниками радикальної політики та популізму право сприймається не інакше, як зовнішні обмеження благородних політичних мотивів, хитрощі політичного противника або як інструмент підтримки здійснення певної політичної лінії [1, с. 76].

5) Соціально-економічна нестабільність. В умовах інфляційних процесів відчай та відсутність засобів для існування є поштовхом до скоєння правопорушень. Саме правовий нігілізм у 90-ті роки був викликаний економічним станом країни після розпаду Радянського Союзу і повного впровадження ринкової економіки замість планової. Тоді в Україні було безперервне інфляційне зростання, рівень життя падав, в результаті чого почалося загострення криміногенної обстановки.

6) Романтизація злочинного світу в кінематографі, художній літературі та інших сферах мистецької діяльності (наприклад, фільм режисера Олексія Сидорова «Бригада»).

Наслідками вищезазначених причин, як свідчать непоодинокі події суспільно-політичного життя, є різноманітні прояви нігілістичних настроїв. Серед основних можна назвати такі:

– свідоме недотримання або невиконання правових приписів органами державної влади, організаціями та громадянами (наприклад, ухилення від сплати податків суб'єктами підприємницької діяльності);

– «війна законів та судових рішень», тобто видання суперечливих або таких, що виключають дію один одного, нормативно-правових актів та судових рішень;

– неузгодженість дій та конфронтація окремих гілок влади; це свого роду «номенклатурний» або «елітарний» нігілізм, пов'язаний із «паралічем» влади, а будь-які суперечки серед органів влади означають недосконалість права, закону; тут поєднуються державний і правовий нігілізм, який дезорганізує норми управління, що склалися у суспільстві;

– підміна законності політичною, ідеологічною або прагматичною доцільністю;

– порушення прав і свобод людини й громадянина тощо [6, с. 546–547].

Специфічними рисами поширення правового нігілізму в нашій державі сьогодні є його масовість, оскільки він поширений не тільки серед громадян, але й в офіційних колах, а саме в державних структурах, у вико-

навчій і законодавчій гілках влади, в правоохоронних органах. Крім цього, він має агресивний, демонстративний та неконтрольований характер. Нарешті, правовий нігілізм проявляється в різноманітних формах, зокрема від ідеологічної до побутової.

Лише після з'ясування джерел та проявів юридичного нігілізму можна окреслити основні шляхи його подолання в таких чотирьох сферах:

– у сфері загальнодержавної стратегії – спрямованість державної політики на захист інтересів особистості, всебічне забезпечення добробуту громадян, суворе дотримання Конституції і законів усіма державними органами, запозичення позитивних правових надбань інших держав світу, подальша інтенсивна інтеграція до міжнародного права (ратифікація, приєднання, підписання);

– у сфері правотворчості – професійна законодавча діяльність, розширення кола суб'єктів законодавчої ініціативи, широке публічне висвітлення законопроектної діяльності, вдосконалення правової експертизи нормативно-правових актів;

– у сфері правозастосування – ліцензування юридичних професій, розвиток судової системи, забезпечення прямої дії норм Конституції, проведення практичних семінарів для працівників державних органів, створення консультативних рад при юридичних відомствах;

– у сфері юридичного виховання – популяризація правових знань через різні форми правового виховання, пробудження інтересу до правових знань і забезпечення їх доступності.

Варто звернути увагу на підготовку кваліфікованих кадрів, а саме юристів, які зможуть досконалим і на професійному рівні тлумачити закон і служити Феміді.

Висновки

Повністю подолати правовий нігілізм неможливо, але можна мінімізувати його рівень шляхом вжиття низки комплексних заходів, консолідації суспільства, забезпечення принципу верховенства права, здійснення правового виховання громадян у напрямі патріотизму та відповідальності за свою країну. Вищезазначене обумовлює пер-

спективність дослідження цієї теми в майбутньому задля вироблення пропозицій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства та юридичної техніки, формування високого рівня правовосвідомості населення України.

Список використаних джерел:

1. Демидов А.И. Политический радикализм как источник правового нигилизма. *Государство и право*. 1992. № 4. С. 73–78.
2. Дзьобань О.П. Передумови та сенс правового нігілізму. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія «Філософія права»*. 2009. Вип. 1. С. 42–50.
3. Дручек О.В. Детермінанти правового нігілізму: загальна характеристика. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 3. С. 16–27.
4. Дручек О.В. Правовий нігілізм як вид деформації правової свідомості правоохоронця: причини, форми прояву. *Юридичний вісник Причорномор'я*. 2011. № 1. С. 278–288.
5. Дручек О.В. Еволюція терміна «нігілізм» та національно-історична генеза феномена нігілізму. *Юридичний вісник Причорномор'я*. 2011. № 2. С. 420–432.
6. Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. М.В. Цвіка. Харків : Право, 2015. 584 с.
7. Луцький А.І. Правовий нігілізм в умовах формування української правової держави. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2010. № 1. С. 16–19.
8. Матузов Н.И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как две стороны «одной медали». *Правоведение*. 1994. № 2. С. 3–16.
9. Пінська О.С. Деформація правової свідомості та її класифікація. *Право і безпека*. 2011. № 1. С. 24–33.
10. Туманов В.А. О правовом нигилизме. *Советское государство и право*. 1989. № 10. С. 20–27.
11. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В.І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
12. Червонюк В.И. Теория государства и права : учебное пособие. Москва : ИНФРА, 2003. 256 с.
13. Шульга А.М. Правовий нігілізм: український досвід. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4. С. 32–36.

Dmytro Strilko. Legal nihilism and ways to overcome it in modern conditions

The article analyzes the content of legal nihilism as one of the common forms of deformation of legal consciousness. The historical roots and the main reasons for the spread of legal nihilism as a social negative phenomenon are considered. Attention is paid to the development of legal nihilism and its existence in the Russian Empire, as well as in the USSR. It is noted that after the collapse of the Soviet Union, the phenomena of legal nihilism did not disappear, but on the contrary – even spread. Forms of manifestation of legal nihilism as an antipode of legal culture and deformation of legal consciousness in modern Ukrainian society are outlined. The main features of modern legal nihilism are characterized. It is noted that legal nihilism should

be distinguished from criticism of law and legal negativism not only by essence but also by consequences. It is believed that the fight against an anti-popular totalitarian regime, disregard for freedoms and human rights cannot be considered as nihilism. It is emphasized that legal nihilism is present at all levels of legal consciousness (everyday, professional, scientific). The article substantiates the idea that in the process of formation and development of the foundations of civil society and the rule of law, legal nihilism continues to show its potential and thus inhibit progressive legal transformations. The main ways of overcoming legal nihilism in the Ukrainian society at the present stage of formation of the social rule of law in Ukraine are offered. Among the ways to overcome legal nihilism are: propaganda of legal conscientiousness; raising the level of culture of the population (not only general but also legal); improvement of current legislation; crime prevention; legal education; mass education in the law; strengthening state discipline, legal order and legitimacy; ensuring freedoms and human rights; respect for the personality of an individual; legal reforms; training of highly qualified lawyers, etc. It is concluded that legal nihilism cannot be completely overcome, but its level can be minimized by applying a number of comprehensive measures, consolidating society, ensuring the rule of law, providing legal education of citizens in the direction of patriotism and responsibility for their country.

Key words: legal conscientiousness, deformation, legal nihilism, legal idealism, law, state, legal culture.

